

KITAP YAYINEVİ – 239

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 70

ORTAÇAĞLAR ANADOLU'SUNDA İSLAM'IN AYAK İZLERİ: SELÇUKLU DÖNEMİ / AHMET YAŞAR OCAK

© 2011, AHMET YAŞAR OCAK
© 2011, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILMAZ

YAYINA HAZIRLAYANLAR
NURETTİN PİRİM, HAŞİM ŞAHİN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK
DİLEK ÇETİNKAYA

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI

MAS MATBAACILIK A.Ş.

KÂÇIT HANE BİNASI

HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3

34408 KÂÇIT HANE

SERTİFİKA NO. 12055

T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80

E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM

MART 2011, İSTANBUL

2. BASIM

HAZİRAN 2011, İSTANBUL

3. BASIM

OCAK 2014, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-065-2

YATIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.

KÂÇIT HANE BİNASI

HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A

34408 KÂÇIT HANE İSTANBUL

SERTİFİKA NO. 12348

T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56

E: kitap@kitapyayinevi.com

W: www.kitapyayinevi.com

Ortaçağlar Anadolu'sunda

İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi

Makaleler-Araştırmalar

AHMET YAŞAR OCAK

Kitapyayinevi

ORTAÇAĞLAR TÜRKİYESİNDE TASAVVUFUN YERLEŞMESİ: İRAN TESİRLERİ MESELESİNE KISA BİR BAKIŞ (13-15. YÜZYILLAR)*

Türklerin Anadolu topraklarına ilk yerleşmeğe ve bugünkü Türkiye'nin kuruluşunu hazırlamaya başladıkları 11. yüzyıldan itibaren sınır komşusu olarak Türkiye'nin siyasal, sosyal ve özellikle kültürel alanlarda ilişkide bulunduğu bölgelerin belki en başta gelenlerinden biri, hiç şüphesiz ki İran idi.

Aslına bakılırsa, Türklerle İranlıların tarihsel ilişkileri, Türkler daha Anadolu'ya gelmeden önce Orta Asya'dayken, üstelik İslam'dan önceki devirlerde başlamıştır. Orta Asya'da bazı Türk topluluklarının değişik zaman ve mekânlarda İpek Yolu havzasındaki yoğun ticari sirkülasyonun bir sonucu olarak Zerdüştiliği, Mazdeizm'i, Maniheizm'i ve Mazdekizm'i kabul ettiler, birkaç yüzyıl bu dinler çerçevesinde yaşadıkları, hatta Müslüman olduktan sonra bile bu dinlerin etkilerini yaşatmağa devam ettilerini görülmüştür.² Bu konuda 10.-13. yüzyıl Arap ve Fars tarih-coğrafya kaynakları önemli bilgiler ihtiva ederler.³

Hiç şüphesiz ki İslami dönemde kültürel ilişkiler daha da sıklaşmış olup sanat, edebiyat ve özellikle de dini ve mezhebi akımlarla tasavvuf alanında yoğunlaşmış görülmektedir. Bu dini ilişkilerin münhasıran 13. ve 14. yüzyıllarda, bazı sebeplerle zaman zaman İran'dan Anadolu'ya vuku bulan elit kesim göçleriyle yoğunluk kazandığı gözlenmektedir.⁴

Türklerin henüz Orta Asya'da iken, Araplardan çok, İranlı tüccarlar ve sufler aracılığıyla İslam'ı öğrendiklerini vurgulamak gerekir, ki kanaatimizce Türklerin İslam yorumunu meselesi bakımından çok önemli bir noktadır. Bunun en iyi göstergelerinden biri, bugünkü Türkiye Türkçesi'nde bile

* *Ravûb-ı İraniyân ve Türkân bâ-Carib, Sazmân-ı Farhang ve İttihâd-ı İslâmî* Türk Tarih Kurumu (Tahran 18-21 Mayıs 2005).

hâlâ kullanılmakta olan *peygamber* (Arapça *el-resul* veya *el-nebi* yerine) *namaz* (Arapça *el-salat* yerine), *abdest* (Arapça *el-vudu* yerine) *oruç* (Farsça *na-ze'den* bozma, Arapça *el-saum* yerine), *feriştelik* (Arapça *el-melek* yerine) vb Farsça dini terimlerdir. Nitekim Türklerin İslam'ı İranlı tüccarlar ve sufler vasıtasıyla kabul ettiklerinin yazılı bir tarihsel belgesi ise, *Tezkire-i Satuk Buğra Han* isimli, muhtemelen 11. yüzyılda yazıya geçirilmiş yarı destani, yarı menkabevi bir metindir. Bu metin, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın, İranlı bir hanedan olan Samanoğulları'nın marifetiyle Müslüman oluşunu anlatır.⁵

İran'ın Orta Asya'da Müslüman olmuş Türk boyları arasındaki tesiri o kadar güçlü idi ki, Abbasi İmparatorluğu'na karşı 9. ve 10. yüzyıllarda Maverünnehir'de, Horasan ve Azerbaycan'da çıkan, Ostad-e Sis, el-Mu-bile Farslar'ın yanında, henüz Müslümanlığı kabul etmiş bazı Türk boyları'nın yer aldığını görmek hiç de şaşırtıcı değildi.⁶ 10. yüzyılın ortalarından itibaren, İran tasavvuf kültürünün süzgecinden geçerek çeşitli Türk topluluklarına ulaşan İslam yorumu onların bu yeni dine ısınmalarında önemli bir rol oynadı. Bu tez daha 1900'ü yılların başlarında Ziya Gökalp ve onun bu tezin ciddi bir şekilde yanlışlandığına şahit olduğumuzu söyleyemeyeceğiz. Şunu da unutmamak gerekir ki, İran tasavvufu daresinde yetişen Türk suflerinin de bundaki payı büyük olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Türk âlimi Fuad Köprülü'nün bilim dünyasına tanıttığı Ahmed-i Yesevi (ö. 1167?) bunların en tanınmışlarındandır. Şunu hemen ekleyelim ki, bugün Köprülü'nün Ahmed-i Yesevi ve Yesevîlik konusundaki yaklaşımları ve ileri sürdüğü görüşleri eleştirenler de vardır.⁸

Ahmed-i Yesevi, bugünkü Kazakistan'da bulunan Türkistan (eski Yesi) şehrinde doğmuş ve ilk tasavvuf eğitimini Hemedanlı büyük sufi Hacı Yusufoğlu Hemedani'den (ö. 1140) almıştır. O, Asya steplerindeki göçebe halde onların kültürel gelenekleriyle çatıştırmadan, bu kültüre hâkim dini ve mitolojik kalıpları kullanarak onlara sunuyordu. Kursal kesimde göçebe hayatı sürdüren Türk toplulukları genel olarak Ahmed-i Yesevi benzeri su-

ORTAÇAĞLAR ANADOLU'SUNDA İSLAM'IN AYAK İZLERİ

filerden İslam'ı öğrendiler. Karahanlılar, Harezmgahlar ve İran Selçukluları zamanında da bu devam etti. Şehirli sufler ise daha çok İranlı tasavvuf erbabının çevrelerinde toplandılar ve onların tarikatlarına girdiler. 1071 Malazgirt savaşı sonrasında, ama ağırlıklı olarak Moğol istilası esnasında bugünkü Türkiye topraklarına yerleşmeğe başlayan Türkler işte böyle bir dini ortamı da beraberlerinde getirdiler.

TÜRKİYE-İRAN TASAVVUFİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ile İran arasındaki tasavvufi ilişkiler birbirini takip eden iki dönemde ele alınmalıdır:

1- Türkiye Selçukları dönemi,

2- Osmanlı dönemi.

Bu dönemlerin her biri de a) Mezhebi ilişkiler, b) Tasavvufi ilişkiler olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Biz burada yalnızca tasavvufi ilişkiler üzerinde duracağız.

1-Türkiye Selçukluları dönemi: Selçuklu Türkiye'sinde İran kökenli sufler ve tarikatlar

İran tasavvuf akımlarının Anadolu tasavvufu üzerindeki etkileri, Türkiye Selçukluları devletinin özellikle Orta Anadolu'daki Danışmendli devleti ile siyasal rekabet ve üstünlük sağlama mücadeleleri sebebiyle, ilkyıllarda nispeten daha az olmalıdır. Ama 12. yüzyılın sonlarına doğru istikrar kazanan Anadolu Selçuklu devleti, -Fuad Köprülü'den ve Osman Turan'dan beri artık iyice yerleşmiş görünen yaklaşıma göre- Orta Asya'da 1210'larda başlayan Moğol istilasından kaçan Türk ve Fars kökenli yerleşik ve Türk kökenli göçebe kesimleri kabul etti. Özellikle I. Alaeddin Keykubad zamanında (1220-1237) bu yerleşik kesimler arasında pek çok Arap ve Fars kökenli suflerin ve ulemannın, Anadolu'ya gelerek başta Konya olmak üzere Tokat, Kayseri ve Sivas gibi önemli merkezlerde yerleştiklerini ve buradaki medreselerde ve tekkelerde faaliyet gösterdiklerini iyi biliyoruz.

Onlar bu şehirlerdeki üst düzey Selçuklu devlet adamlarının himayesinde idiler. Muhyiddin-i Arabi (ö. 1241) ve öğrencisi Affeddin et-Tilemsani (ö. 1291) istisna edilirse, bu devirde Anadolu'ya yerleşen büyük sufliler

rin önemli bir kısmı İran'dan gelmişlerdi. Şhabeddin-i Sühreverdi-i Maktul (ö. 1191), Bahaeddin Veled (ö. 1231), Burhannedin Muhakkik-i Tirmizi (ö. 1240), Şems-i Tebrizi (ö. 1247), Ebnadeddin-i Kırmani (ö. 1237), Neciyük mutasavvıflar bunların en tanınmışlarıdır.⁹ Bunlardan *Hayakül al-Nur Sühreverdi-i Maktul* Konya'da bir süre yaşamış, zamanın Selçuklu hükümdarları ve ileri gelen devlet adamları üzerinde etkili olmuştur. Ancak bir müddet sonra fikrileri yüzünden rahatsız edildiği için Halep'e gitmiş, ne var ki sufi Ebu'n-Necib Sühreverdi ve Sühreverdi tarikatının kurucusu yeğeni Bağdat'lı ünlü sufi diğer Şhabeddin Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi'den (ö. 1234) ayrılmak için "Maktul" lakabıyla anılır.

Mamafih bu tesirleri sadece Anadolu'ya göç etmiş veya en azından burada uzun süre yaşamış İran kökenli mutasavvıflarla sınırlı tutmak eksiklik olur. Çünkü bunlardan başka, özellikle Ferideddin-i Attar (ö. 1220), Anadolu tasavvufunda derin etkileri olan İranlı mutasavvıflar da vardı. Bunların Selçuklu ve Osmanlı dönemleri boyunca muhtelif tasavvuf çevrelerinde itibar gören fikir ve görüşleri, bunların etkisinde kalma alan kitaplar, yapılan tercümele ve şerhler yahut onlardan yapılan alıntılar ayrı bir kategoridir. Bu İranlı suflerin Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi yerli suflerindeki etkileri yüzyılları aşır gelmiştir. Anadolu'da yaşamadığı halde, Osmanlı döneminde burada çok saygı ve eserleri büyük ilgi gören ünlü mutasavvıf Abdurrahman-ı Cami'yi de (ö. 1492) özellikle anmalıyız. Fatih Sultan Mehmed onu İstanbul'a davet etmiş ve fakat bu büyük mutasavvıf bir bahaneyle bu daveti kibarca geri çevirmiştir.

Selçuklu dönemindeki bu büyük suflerin önemli bir kısmı, Kubreyi ve Sühreverdiye gibi, iki büyük tarikatın mensubu idiler. O dönemde Irak'tan gelen Vefâiye, Kadiriyye ve Rifâiye gibi üç önemli tarikata mensup tındular. Ama özellikle Bahaeddin Veled ve halifesi Burhannedin Muhakk-

kit-i Tirmizi, Necmeddin-i Kübra'nın kurduğu Kûbreviye tarikatının temsilcileri olarak Selçuklu başkentindeki ve diğer büyük şehirlerdeki elit tabaka arasında büyük ilgi ve saygı gördüler ve çok da etkili oldular. İstanbul yazma eser kütüphanelerinin bu büyük suflerinin eserlerinin ve çevirilerinin bazı nüshalarını ihtiva ediyor olması hiç şüphesiz ki bununun açık bir göstergesi sayılmalıdır.

Bu dönemin Türkiye'sindeki tasavvuf hayatının belki en önemli temsilcilerinden biri hiç şüphesiz yok ki, Mevlânâ Celaleddin Muhammed idi. O, ahlakçı ve zührecü Arap tasavvuf anlayışından farklı olan, İran'ın estetik ve mistik cezbe ağırlıklı tasavvuf anlayışına babası Bahaeddin Veled ve karizmatik sufi Şems-i Tebrizi vasıtasıyla varis oldu ve kendi estetikçi ve cezbeci tasavvuf yorumunu ortaya koydu.¹² Celaleddin'in soyundan gelenler, İran'la ilişkilerini sürdürdüler. Başta torunu Ulu Arif Çelebi bu konuda önemli bir rol oynadı. Celaleddin'in adına oğlu Sultan Veled tarafından kurulan *Mevlevîye* veya o zamanki adıyla *Celalîye* tarikatı hem zamanında çok etkili oldu, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldan itibaren en etkili iki büyük tarikatından biri (ötekisi Bektaşilik idi) haline geldi.¹³ Tarikat, diğer tarikatların resmen yasak olduğu modern Türkiye'de, Bektaşî tarikatı ile birlikte bugün halen açıkça varlığını sürdürmektedir, ki bu ayrı bir tartışma konusu olmayı hak eder.

Belki Mevlânâ'nın en az tasavvufi rolü kadar Türkiye tarihindeki bir diğer önemli rolü, Selçuklu ve Osmanlı elit tabakası arasında hem dinî hem ladinî Fars edebiyatının geniş ölçüde tanınım sevilmesine katkıda bulunmuş olusudur. Mevlevî tarikatının, Selçuklu ve Osmanlı elit kesimleri arasında bir bilim dili olarak Arapça'nın icra ettiği fonksiyonunun benzerini Farsçanın icra etmesinde önemli rol oynadığı herkesçe malumdur. Osmanlı İmparatorluğu zamanında gerek edebiyatta, gerekse bilimsel eserlerin ve diplomatik belgelerin yazılmasında kullanılan Osmanlı Türkçesi denilen dilin oluşmasında Arapça'nın yanında Farsça'nın güçlü payını unutmamak gerekir. Osmanlı aydınları kendi ana dilleri olan Türkçe'nin yanında bu iki dili yüzlerce yıl mükemmelen kullandılar.

Yukarıda sayılan İran kökenli tarikatlar içinde, Selçuklu döneminden başlayarak Osmanlı klasik dönemini de içine alacak kadar uzun süreli

olup Anadolu topraklarında hem elit, hem de popüler çevrelerde etkili bir diğer büyük tasavvuf akımı, Kalenderîye idi.¹⁴ Mevlânâ'nın müridi Şems-i Tebrizi, Evhadeddin-i Kirmani ve bilhassa Fahreddin-i İraki, bu büyük tasavvuf akımının en önde gelen yüksek seviyedeki temsilcileri idiler. Selçuklu veziri (*perwane*) Muneddin Süleyman, Fahreddin-i İraki için Tokar'ta bir zavîye yaptırmıştır. Kalenderîye'nin halk kesimleri arasında da geniş taraftarları oldu. Onlar ilginç kıyafetleri ve İslami kurallara pek aldırış etmemeleriyle dikkat çekiyorlardı.

Ünlü Türkmen şeyhi Sarı Saltık'ın halifesi olup Kalenderîye'nin tarihl kaynaklarına yansımış en popüler temsilcisi, 1307'de Gilanlılar tarafından katledilen meşhur Barak Baba'dır. Selçuklu Anadolu'sunun bu ilginç ilişkiler geliştirdi. Olcaytu onun için Sultanîye'de bir hanıkhah ve türbe yaptırdı. Zamanın Arap kaynaklarındaki tafsilatlı kayıtlar, onun ne kadar popüler olduğunu ispat etmektedir. Barak Baba'nın *Barakiyyun* adıyla bilinen der-2- Osmanlı dönemi: Osmanlı tasavvufunda Hurufîlik etkileri

Osmanlı dönemi İran-Türkiye tasavvufi ilişkilerinin en çarpıcı ve

Türkiye'de tasavvuf alanındaki etkileri itibarıyla en dikkat çekici ve en önemli olay, Hurufîliğin buraya girişidir. Erken Osmanlı dönemi tabir edilen 14.-15. yüzyıllar arasında, İran'da Timurlu hükümdarlarına karşı girişilen dağlılar. Bu arada Osmanlı Türkîyesi'ne de sığındılar ve çeşitli tasavvuf tarikatlarına, özellikle Kalenderîye akımına mensup olanlara, Bektaşîliğe girdiler. Hatta 16. yüzyıldaki İsmail Maşuki (ö. 1539) koluna mensup Mela-dünyasında, Sultan Çelebi I. Mehmed zamanında (1413-1421) ortaya çıkan Şeyh Bedreddin ayaklanmasında geniş ölçüde Hurufî etkilerin olduğunu tahmin edebiliyoruz. Şeyh Bedreddin daha Kahire'deki öğrenciliğini sürdürürken, muhtemelen bir Hurufî olan hocası Şeyh Hüseyin el-Ahlatî'nin de-tin etkisinde kalmış, hatta onun yönlendirmesiyle bu mezhebin bir dönem

merkezi olan Tebriz'e gitmiş ve orada iki sene geçirmiştir. Onun bu esna-
da Hurufî çevrelerle teması muhtemeldir ve onlardan çok etkilenmiş olma-
lıdır. Nitekim 1416'daki isyanı Hurufî doktrinine çok yakın bir mehdilik
ideolojisiyle gerçekleştirdiği söylenebilir.¹⁶

Hurufîliğin asıl etkileri Anadolu ve Balkanlar'daki Bektaşî tarikaty-
la, İsmail-i Masûkî koluna mensup Melamîler'de ve Kızılbaş zümrelerinde
görülmektedir. Bu sayılan çevrelerdeki Hurufî etkiler, özellikle *enkarriasyon*
(*hulul*) inancıyla ortaya çıkan panteist tasavvuf anlayışında kendini belli
eder. Bu çevrelerde meydana getirilen manzum dinî metinlerde (ilahi ve
nefesler) bu inanç sık sık ifade edildiği gibi, Hurufîliğin kurucusu Fazıl-
lah-ı Esterâbâdî'nin adı da sık sık anılır.

Hurufîlik Fatih Sultan Mehmed zamanında (1451-1481) Osmanlı sa-
rayındaki bazı çevrelere kadar nüfuz etmiştir. Hatta bundan korkan o zaman-
ki Veziriazam Mahmud Paşa ile Şeyhülislam Fahreddin-i Acemi Hurufîler'e
karşı şiddetli bir mücadele başlatmışlardır. Bu mücadele esnasında pek çok
Hurufînin cesetlerinin ateşte yakıldığı Osmanlı kaynakları kaydeder.¹⁷

Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) ise Molla Kâbız (Kâ-
bız-ı Acemî) isimli İranlı bir Hurufî âlimi Osmanlı başkenti İstanbul'da
açıkça Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den daha üstün olduğunu iddia ediyor-
du. Halk arasında kargaşa çıkınca, saraya çağırılmış ve sultanın ve ulemânın
huzurunda iddiasını savunması istenmişti. Osmanlı uleması onun ileri
sürdüğü deliller karşısında yetersiz kalmıştı. Osmanlı kaynakları, bunun
üzerine, İbn Kemal'in onunla tartışmaya girişerek kendisini alt ettiğini ya-
zarlar.¹⁸ Bu tartışmadan sonra kurulan mahkemede yargılanan Molla Kâbız
idama mahkûm edilmişti (ö. 1527). İbn Kemal'in bu tartışmayı anlatan yaz-
ma iki risalesi bulunmaktadır.

SONUÇ

İran'ın gerek dinî, gerekse tasavvufî kültürünün Anadolu'ya taşın-
ması bakımından iki önemli rol oynadığını söylemeliyiz. Bunlardan birin-
cisi, doğrudan doğruya kendi bünyesindeki tasavvuf akımlarının nakli,
ikincisi ise Maverâünnehir ve Harezm'deki akımların naklinde ara coğraf-
ya rolünü oynamasıdır. Yukarıda isimlerini saydığımız Orta Asya veya doğ-

rudan İran kökenli ülema ve suflilerin çoğunun Anadolu'da icra ettikleri te-
siri bugünkü gerçek anlamda teferruatlı bir biçimde bildiğimizi iddia ede-
meyiz. Türkiye'de uzun zamandan beri bütün dikkatlerin şu veya bu mak-
tûb Emre üzerinde toplanmış olması ve buradaki tasavvuf hayatının bu
tarhini bütün boyutlarıyla görmemizi ve kavramamızı bir anlamda engel-
lemiştir. Bu sebeple, yukarıda ismi zikredilen diğer mutasavvıflara dair cid-
di mahiyette neredeyse hiçbir araştırmamız yapılmamış olduğunu, bizim
için zor olsa da, itiraf etmeliyiz. Belirttiğimiz araştırmaları yapmaksa bu-
sekte ortaklaşa icra edecekleri kaçınılmaz bir görev sayılmalıdır.

NOTLAR

- 1 Alessio Bombaci, *Histoire de la Littérature Turque*, Paris 1968, s. 36; P. Aalto, "Iranian Contact of the Turks in Pre-Islamic Times", *Shudia Turcica*, 1971, s. 29-37; Bahâeddin Ögel, "Eski Türk-İran Kültür İlişkileri Hakkında Notlar", *Iran Şahinşahlığının 2500. Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, 1971, s. 351-366.
- 2 Louis Bazin, "État des Discussions sur la Pénétration du Bouddhisme et du Manichéisme en Mili-hard C. Foltz, *İpek Yolu Dinleri: Antik Dönemden 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileri*, çev. Aydın Aslan, Medrese Yay., İstanbul 2006, muhtelif sayfalar.
- 3 A. Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul, 2000, 2. basım, muhtelif sayfalar; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, 2001, 2. basım.
- 4 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ed. O. F. Köprülü, Ankara, 2004, 9. basım, 196-204.
- 5 Mehtî için bkz. R. Bartley Shaw, *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kashgar and Yarkand)*, Lahore, 1875.
- 6 Mirzâ Gholam Sadıqlı, *Les Mouvements Religieux Iraniens au Ile et IIIe Siècles de l'Hégire*, Paris, 1938; Faruk Omar, "The Nature of the Iranian Revolts in the early Abbasid Period", *Islamic Culture*, 1974, s. 1-9; K. A. Nizami, "Popular Movements, religious trends, and Sufi Influences on the Masses in the Post-Abbasid Period", *History of Civilizations of Central Asia*, Unesco Publishing, 1998, s. 365-380.
- 7 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ed. O. F. Köprülü, Ankara, 2004, 9. basım; Ahmed-i Yesevî, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1940, c. I, s. 210-215.
- 8 Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik konusunda Köprülü'nün tezine karşı çıkan bir yaklaşım için Hindiana

Universitesi'nden Devin DeWeese'nin *Türk Edebiyatında İlk Müsavıflar*'ın İngilizce çevirisine yazdığı giriş kısmına bakılmaktadır (*Early Mystics in Turkish Literature*, Çev. Gary Leiser, Routledge, 2006, s. viii-xxvii).

9 Bitün bu sufiiler ve onlara dair kaynaklar için bkz. Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, Cambridge, 1906, c. II, III.; *Encyclopaedia of Islam*, *Encyclopaedia Iranica* ve *Dairat al-Ma'arif-e Bozorg-e İslami*'nin ilgili maddeleri.

10 H. Corbin, *En Islam Iranien, Aspect Spirituel et Philosophique II: Sohrawardi et les Platoniciens de Perse*, Paris 1971; idem, *Sohrawardi, l'Archange Empourpré*, Paris 1976; A. Bausani, *Persia Religiosa da Zarathustra a Bahá'u'llah*, Milano 1959, s. 228-250.

11 İlgili kaynaklar ve modern literatür için bkz. Bedi' al-Zaman Furtuzânîler, *Zindagi-ye Mowlânâ Jalâl al-Din Mohamad Mashhûr be-Mawlâwî*, Tahran, 1937; A. Gölpinarlı, *Mowlânâ Celâleddin: Hayat, Felsefesi, Eserleri*, İstanbul 1951; A. Schimmel, *The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalâloddin Rumi*, Albany, New York, 1993; Franklin D. Lewis, *Rumi, Past and Present, East and West: The Life, Teaching and Poetry of Jalâl al-Din Rumi*, Oxford, 2000.

12 A. Gölpinarlı, *Mowlânâ'dan Sonra Mevlânlık*, İstanbul, 1953; N. Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Mevleviler", *Belletrien*, S. 213, 1991, s. 351-358; Ocak, "Türkiye Tarihinde Merkezî İktidar ve Mevleviler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* II/2, 1996, s. 17-24.

13 Kaynaklar ve modern literatür için bkz. F. Köprülü, *İslam in Anatolia After the Turkish Invasion*, Çev. Gary Leiser, Univ. of Utah Press, Salt Lake City 1993; Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sağlık: Kalenderler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara, 1992; Ahmet T. Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Period 1200-1550*, Salt Lake City, 1994.

14 Kaynaklar *Kalenderler ve God's Unruly Friends*'te gösterilmiştir; ayrıca bkz. H. Algar, "Barak Baba", *Elz*, c. III, s. 754-755; Ocak, "Barak Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, c.5, s. 61-62.

15 A. Gölpinarlı, *Melâmlık ve Melâmîler*, İstanbul, 1931, s. 108, 119-120, 128; Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul, 2003, 3. basım, s. 131-135.

16 Michel Balivet, *İslam Mystique et Révolution Armée dans les Balkans Ottomans: Vie du Cheikh Bedred-din le Hallâj des Turcs (1358/59-1416)*, İstanbul, 1995, s. 108-109.

17 Msl. bkz. Mevedî, *Terçeme-i Şakayık*, İstanbul 1269 h., s. 82.

18 Msl. bkz. Nev'izâde 'Adayî, *Zey-i Şakâ'ik*, İstanbul 1268, s. 88-89; Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 230-238.

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE TÜRKLERİN İSLAM YORUMU

TARİH BOYUNCA TÜRKLER VE İSLAM PROBLEMİNE GENEL BİR BAKIŞ DENEMESİ

"Türkler Arap ve İranlıların hiç yapmadıkları bir şey yaparak milli kimliklerini İslam'a gömdüler... Türklerin İslam'a sadakatlerinin gerçektir ve ciddiliği başka hiçbir halkta görülmez. Bu nedenle hanedanlarının korunmasında büyük bir Sünni canlanmasının ortaya çıkıp yayılmasına hiç şaşmamak gerekir."

BERNARD LEWIS, *Ortaçağ*

1. Giriş

Bu gün dünya, orta zamanların en gelişmiş medeniyetlerinden birinin müflis varisi konumundaki bir İslam âlemine bağrında taşıyor. Bu İslam âlemi yenicâğın başından beri sürekli gelişen ve değişen, "hakk din" in münimini olduğuna ve parlak geçmişinin yüceliğine karşın, "muhtemelen inanimiş, ama -sebelini henüz tam kavrayamadığı- "geri kalmışlığı"nın kompleksini, biraz acıyla, biraz gizli bir kıskançlıkla, biraz da günün birinde yeniden parlak bir geleceğe kavuşacağı ümidyle karşı karşıya yaşamaktadır. Bu dünyanın bir parçası da yaklaşık 10. yüzyıldan beri büyük çoğunluğuyla Türklendir. Doğusuyla batısıyla Türk dünyası bugün bir küsur yıl öntürünü yeniden ciddi bir değerlendirmeye tabi tutma noktasında tarihin dayatmasıyla karşı karşıya gelmiş bulunmaktadır.

Yaklaşık 16. yüzyıldan beri birbirine karşı üstünlük sağlamak için verdiği mücadelelerle zayıf düşerek Rus hâkimiyetinin altına giren ve yıllar boyu bir daha da çıkamayan, üstelik Ekim 1917 ihtilalinden sonra * Bu yazı *Türkler, Türkiye ve İslam* (İletişim, Yay., İstanbul 1999, s. 23-70) isimli kitapta yer alan aynı başlıklı yazının *Türkiye Konuşmaları: Orta Asya'dan Balkanlar'a 2000 Yıllık Sanat ve Kültür* (ed. Doğan Kuban-Ergün Çağatay, Prince Claus Fund Library, Tetragon, 2008, s. 318-345) isimli kitapta yayımlanan güncelleştirilmiş versiyonudur.

ORTAÇAĞLAR ANADOLU' SÜNDA İSLAM' IN AYNAK İZLERİ